

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 2013

Η πνευματική ζωή στο Νομό Ηρακλείου κατά τα τέλη του 19ου
και τις αρχές του 20ου αιώνα

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΗ του 19^{ου}

ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΑΛΕΞΙΟΥ*

“...ακόμα περιμένομε τον βιογράφο που θα βρει το κέφι και τα κότσια να καταπιαστεί με τούτη την ανεπανάληπτη οικογένεια του Ηρακλείου (διόλου λιγότερο προικισμένη από τους περιώνυμους Σίτγουελ) και την φυσική ακτινοβολία της, που προσώρας έχει επισκιαστεί από τους προβολείς του Καζαντζάκη.”

Γ. Π. Σαββίδης, Πάνω νερά, 1973

Η κοινωνική και πολιτιστική ζωή στο Ηράκλειο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, δεν έχει ακόμα καταγραφεί επαρκώς από τους μελετητές. Σκόρπιες και περιστασιακές αναφορές σε αναμνήσεις, ημερολόγια, λογοτεχνικά κείμενα, μελέτες, βιογραφίες κ.α., περιγράφουν εμμέσως και ακροθιγώς τις συνθήκες μέσα στις οποίες η κοινωνία της πόλης βίωσε τις συνταρακτικές ανατροπές που εν πολλοίς καθόρισαν την τύχη ολόκληρου του νησιού. Και όμως! Η σημαντική πολιτιστική και λογοτεχνική άνοιξη που εκφραζόταν μέσα από τις εκδόσεις ημερήσιου και περιοδικού τύπου, τις μουσικές και λογοτεχνικές εκδηλώσεις, τους θιάσους που επισκέπτονταν την πόλη, τις συντροφίες που εξαντλούνταν σε λογοτεχνικές, επιστημονικές, αρχαιολογικές και καλλιτεχνικές συζητήσεις, άξιζε αναμφισβήτητα μεγαλύτερης προσοχής.

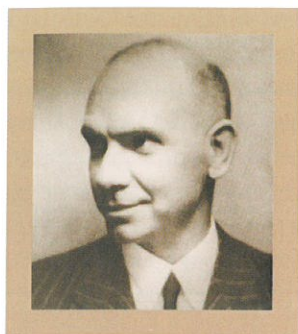
Μέσα σε αυτό το κλίμα –το κλίμα μιας πόλης που ανησυχεί αναζητώντας την ταυτότητά της, που προσπαθεί να παρακολουθήσει τις βίαιες ενίοτε ανατροπές στον κοινωνικό της ιστό, που φιλολογεί και παιδεύεται–, έζησε η οικογένεια του Στυλιανού Μιχ. Αλεξίου. Ο ίδιος, λόγιος και ιδιοκτήτης αξιόλογης βιβλιοθήκης, διατηρούσε βιβλιοπωλείο-τυπογραφείο στο Ηράκλειο, υπήρξε μάλιστα, σε συνεργασία με τον Στέφανο Ξανθουδίδη, εκδότης του *Ερωτόκριτου*. Από τον γάμο του με την Ειρήνη Ζαχαριάδη απέκτησε τέσσερα τέκνα, τη Γαλάτεια, τον Ραδάμανθυ, τον Λευτέρη και την Έλλη.

Όπως ήταν φυσικό, η οικογένεια Αλεξίου δεν μπορούσε παρά να ακολουθήσει τη μοίρα των υπολοίπων κατοίκων του νησιού. Κατά την επανάσταση του 1897 καταφεύγει στη Σάμο και στη συνέχεια στην Αθήνα. Το 1898 ο διορισμός του Στυλιανού Αλεξίου από τους Άγγλους στη θέση του διευθυντού του Γραφείου Φορολογικών Υποθέσεων (Τελωνείου) στο Ηράκλειο, υπήρξε η κύρια αφορμή για να πυροδοτηθούν οι ταραχές που οδήγησαν στη μεγάλη σφαγή του Αυγούστου. Κατά τα βίαια εκείνα γεγονότα ο ίδιος δεν κατάφερε να σωθεί, αλλά το τυπογραφείο του καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Τούρκους. Με την ίδρυση της Αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας και την αποκατάσταση της τάξης στο νησί, η οικογένεια εγκαταστάθηκε πλέον μόνιμα στο Ηράκλειο.

* Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον κ. Στυλιανό Αλεξίου για τις υποδείξεις και τις συμπληρώσεις του στο κείμενο.

Στην πρώτη σειρά καθιστοί: Έλλη, Στέλιος και Αμαλία Αλεξίου
Όρθιοι: Λευτέρης Αλεξίου και Γαλάτεια Καζαντζάκη. Ηράκλειο 1938 (αρχείο Έλλης Αλεξίου).
Από την έκδοση του Δήμου Μαλίων *Κρασανός Κύκλος*.

Ο ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Ο Λευτέρης, τρίτο κατά σειρά τέκνο του Στυλιανού Αλεξίου, γεννήθηκε το 1890 στο τουρκοκρατούμενο ακόμη Ηράκλειο. Δέχθηκε τις πρώτες επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον και κυρίως από τον πατέρα του, στη βιβλιοθήκη του οποίου υπήρχαν έργα Άγγλων και Γάλλων ποιητών. Από τον πατέρα του κληρονόμησε και την αγάπη για τη λογοτεχνία και τη μουσική. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του στο Ηράκλειο, γράφτηκε το 1909 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατά τη διάρκεια της

φοίτησής του στο Πανεπιστήμιο φιλοξενείται στο σπίτι της αδελφής του Γαλάτειας, συζύγου ήδη από το 1911 του Νίκου Καζαντζάκη. Εκεί είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τον Βάρναλη, τον Αυγέρη, καθώς και άλλους λογοτέχνες και ανθρώπους της διανοήσης. Το 1915 αποφοιτά και διορίζεται καθηγητής στο Γυμνάσιο Ηρακλείου. Το 1916 νυμφεύεται την Αμαλία Βουρδουμπάκη. Μετά από πολλές ταλαιπωρίες και περιπέτειες (επιστρατεύθηκε το 1915 και το 1917), επιστρέφει το 1920 στη θέση του στο Ηράκλειο και εργάζεται πυρετωδώς για την αναδημιουργία του τυπογραφείου του πατέρα του. Την ίδια εποχή διαμορφώνει σε προσωπικό του εργαστήριο και βιβλιοθήκη¹ ένα παλαιό ευρύχωρο ανώγειο με δοκάρια, που βρισκόταν πάνω από το τυπογραφείο. Ο χώρος αυτός, με την πλούσια βιβλιοθήκη, τους πίνακες του Καλμούχου και του Λυδάκη στους τοίχους, το γραμμόφωνο-έπιπλο και τη σπάνια σε πλούτο δισκοθήκη, είναι το γνωστό μετέπειτα studio. Εκεί σύχναζε όλη η διανοήση της πόλης, ο κύκλος του περιοδικού “Νεοελληνικά Γράμματα”, που εξέδιδε ο Γιάννης Μουρέλλος, ενώ αποτελούσε χώρο επίσκεψης περαστικών από το Ηράκλειο, του Νίκου Καζαντζάκη, του Μάρκου Αυγέρη, του συζύγου της Έλλης Αλεξίου, συγγραφέα Βάσου Δασκαλάκη, του Ιταλού αρχαιολόγου Doro Levi και του Αμερικανού συγγραφέα Henry Miller, που έδωσε μια λεπτομερή περιγραφή του studio στο βιβλίο του *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού*.

Αν και ο Λευτέρης Αλεξίου έχει μείνει γνωστός κυρίως ως ποιητής, η βαθύτερη κλίση του, όπως άλλωστε ισχυριζόταν και ο ίδιος, ήταν η μουσική. Ήπαιζε βιολί, πιάνο, βιόλα και έγραφε μουσικές συνθέσεις. Το έργο του “Φούγκα σε λα ελάσσονα για πιάνο”, που συνέθεσε το 1919, παίχτηκε για πρώτη φορά το 1926 στην Αθήνα από την Ελένη Σπανδωνίδου, ενώ τα “Εικοσιτέσσερα πρελούδια για πιάνο”, παίχτηκαν από τον Δημ. Μητρόπουλο τον Φεβρουάριο του 1926, στο Ηράκλειο.

Πολυμαθέστατος και πολύγλωσσος (μιλούσε γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά και βεβαίως γνώριζε άριστα τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά), δεν σταμάτησε σε όλη του τη ζωή να δημιουργεί. Το πρώτο του βιβλίο το τύπωσε σε ηλικία μόλις 19 ετών. Ήταν μια συλλογή με τον τίτλο *Παιδικά τραγούδια*. Έγραψε και στίχους σε γαλλική γλώσσα, μια συλλογή με τον τίτλο *Vers Français*.

Το 1930 μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία σε θέματα παιδαγωγικής. Κατέγραψε περιστατικά από τη ζωή του στο βιβλίο του με τίτλο *Αζέχαστοι καιροί, Χρονικό της νιότης*. Ασχολήθηκε με διαφορετικά είδη ποίησης, κυρίως με το σονέτο, ενώ από τη λογοτεχνική

¹ Χαρακτηριστική είναι η σφραγίδα με την οποία ο Λευτέρης Αλεξίου σφράγιζε τα βιβλία του: *Είμαι του Λευτέρη του Αλεξίου. Τον αγαπώ όσο με αγαπά. Δεν θέλω ν' αλλάξω αφέντη όσο αυτός ζει. Σου χαρίζω την ψυχή μου, όχι το κορμί μου. Θυμήσου να με πας πίσω.*

του παραγωγή δεν λείπουν τα πεζά κείμενα. Στα 1934-38 εξέδωσε το περιοδικό “Κάστρο”, με μεταφράσεις του από την ευρωπαϊκή ποίηση και με δικά του ποιήματα. Τα τεύχη του περιοδικού αυτού ανατυπώθηκαν σε ενιαίο τόμο από το “Ίδρυμα Έλλη Αλεξίου”, που εθεσμοθέτησε ο Δήμος Μαλίων και με επιμέλεια της φιλόλογου Ευγενίας Λαγουδάκη. Διαρκώς, σε όλη τη ζωή του, επανέρχεται στο έργο του, επιμελείται και διορθώνει τα γραπτά του, με αποτέλεσμα να αναδημοσιεύονται παλαιότερα κείμενά του ή ποιήματα με παραλλαγμένους στίχους, ακόμη και τίτλους. Η σημαντικότερη εμφάνισή του πραγματοποιήθηκε το 1940 με τη συλλογή *Ανάγλυφα και Σύμβολα*, όπου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος της έως τότε παραγωγής του. Ένας τόμος με τίτλο *Έργο Ζωής* ήταν λιγότερο σημαντικό.

Η πλέον εύστοχη περιγραφή του Λευτέρη Αλεξίου και του έργου του μας παραδίδεται από τον ίδιο τον γιό του, Στυλιανό Αλεξίου, σε μια παρουσίαση της προσωπικότητας και του έργου του πατέρα του, στο περιοδικό “Παλίμψηστο”: *Ο Λευτέρης Αλεξίου θα μείνει κυρίως σαν μια ωραία περίπτωση πνευματικού βίου και πολλαπλής πνευματικής προσπάθειας, σαν ένα δείγμα του homo universalis, του γενικού, με πολλαπλά ενδιαφέροντα, ανθρώπου, όπως τον είχε γνωρίσει η ιταλική Αναγέννηση. Και είναι ασφαλώς τιμητικό για το μικρό αλλά κοσμοπολίτικο Ηράκλειο, ότι μπορούσε ήδη τότε, στην εποχή του μεσοπολέμου, όταν η υπόλοιπη ελληνική επαρχία έμοιαζε με τέλμα, να βγάξει ανθρώπους που ένιωθαν δική τους την ευρωπαϊκή πνευματική κληρονομιά και τον εαυτό τους αντάξιο της.*²

Η ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Ποιήτρια, πεζογράφος, κριτικός, θεατρική συγγραφέας και μεταφράστρια, η Γαλάτεια Αλεξίου γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1881 και απεβίωσε στην Αθήνα το 1962, ύστερα από αυτοκινητικό ατύχημα. Το 1911 παντρεύτηκε με τον Νίκο Καζαντζάκη, το επώνυμο του οποίου διατήρησε και μετά το διαζυγίο τους το 1926 και τον γάμο της με τον Μάρκο Αυγέρη το 1933.

Μεγαλωμένη σε περιβάλλον λογίων, επηρεασμένη προφανώς από την καλλιέργεια και την προσωπικότητα του πατέρα της, με πολύπλευρη μόρφωση, σπάνια για γυναίκα της εποχής της, αλλά και πνεύμα οξύ, καυστικό και επικριτικό, με χαρακτήρα ανυποχώρητο, υπήρξε μια από τις πλέον σημαντικές μορφές των γραμμάτων στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Ως ...κατακόκκινη και αντάρτισσα παραφωνία μέσα στην ασάλευτη σκλαβοπλανταγμένη ατμόσφαιρα της επαρχιακής και σταχτόχρωμης ζωής, την περιγράφει ο ίδιος ο Καζαντζάκης. Η σχέση τους υπήρξε θυελλώδης. Στο έργο της *Άνθρωποι και Υπεράνθρωποι* εύκολα αναγνωρίζει κανείς στα πρόσωπα των ηρώων της την ίδια και τον μεγάλο Κρητικό συγγραφέα.

Η Γαλάτεια Καζαντζάκη εμφανίστηκε στα γράμματα το 1910, με τη δημοσίευση του πρώτου μυθιστορηματός της στον “Νουμά”, με τον τίτλο *Ridi Paliaccio*. Ήταν ένα μυθιστόρημα με τη μορφή ημερολογίου, το οποίο τράβηξε αμέσως την προσοχή κοινού και

² Ο Ηρακλειώτης ποιητής Λευτέρης Αλεξίου (1890-1964), *Παλίμψηστον*, Ηράκλειο, τ. 9/10 (Δεκ.1989-Ιουν.1990), σ. 5-22.

κριτικών. Όσο η νεαρή συγγραφέας άρχισε να ωριμάζει και να διαφοροποιείται ιδεολογικά από τον Καζαντζάκη, στρατευμένη καθώς ήταν, προσδίδει στο έργο της χαρακτήρα καταγγελτικό, με έντονα στοιχεία κοινωνικής κριτικής και προβληματισμού. Υπογράφοντας ως *Lalo Di Castro*, *Πετρούλα Ψηλορείτη* (σε αντιδιαστολή με το ψευδώνυμο Πέτρος Ψηλορείτης που χρησιμοποιούσε ο Καζαντζάκης) ή Γαλάτεια Καζαντζάκη, συνεργάζεται με τα περιοδικά “Νουμάς”, “Νέα Ζωή”, “Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου” κ.ά. Με τη μορφή επιστολών και το ψευδώνυμο *Lalo Di Castro*, έγραφε κείμενα στο μηνιαίο περιοδικό “Πινακοθήκη”, στα οποία επικρίνει με τρόπο καυστικό τα κακώς κείμενα. Από το 1931 υπήρξε αρχισυντάκτρια του περιοδικού “Πρωτοπόροι”. Εκτός από τα πεζά κείμενα και τα ποιήματά της, έγραψε στη δημοτική γλώσσα αναγνωστικά για τα παιδιά του δημοτικού. Στα 1937, στην εποχή της δικτατορίας Μεταξά, συνελήφθη ως αριστερή από την Ασφάλεια. Την άφησαν όταν υπέγραψε δήλωση ότι απορρίπτει την κομμουνιστική θεωρία έπειτα από τις εκτελέσεις που έγιναν στη Ρωσία επί Στάλιν.

Αθήνα, 1912. Από αριστερά:
Κώστας Βάρναλης, Χαρίλαος Στεφανίδης,
Νίκος και Γαλάτεια Καζαντζάκη.
(αρχείο Έλλης Αλεξίου)

Η ΕΛΛΗ ΑΛΕΞΙΟΥ

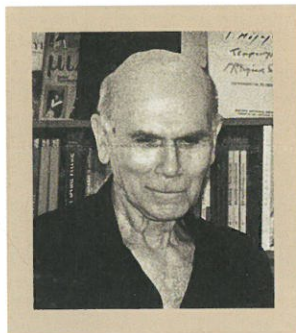
Η Έλλη Αλεξίου γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1894 και πέθανε στην Αθήνα το 1988. Σπούδασε στο Διδασκαλείο Ηρακλείου και για μια εξαετία υπηρέτησε στο Γ΄ Χριστιανικό Παρθεναγωγείο και στη Στέγη Μικρών Αδελφών. Τις εμπειρίες της από το Χριστιανικό Παρθεναγωγείο κατέγραψε αργότερα στο ομότιτλο μυθιστόρημα της, το οποίο μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνία του Ηρακλείου της εποχής εκείνης.

Το 1920, μετά τον γάμο της με τον συγγραφέα Βάσο Δασκαλάκη, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Εκεί, στον λογοτεχνικό κύκλο της Δεξαμενής, γνωρίστηκε με τον Θεοτόκη, τον Καρκαβίτσα, τον Αυγέρη, τον Βάρναλη κ.ά.

Μετά από παιδαγωγικές και φιλολογικές σπουδές, δίδαξε επί 19 χρόνια ως καθηγήτρια των γαλλικών στη Μέση Εκπαίδευση. Στα 1937, επί Μεταξά, συνελήφθη από την Ασφάλεια. Αφέθηκε ελεύθερη έπειτα από μια δήλωσή της ότι δεν μπορεί να κρίνει και να καταδικάσει ένα καθεστώς που δεν εφαρμόστηκε στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι αυτό θεωρήθηκε κάπως ικανοποιητικό από την Ασφάλεια.

Το 1945 πήγε για σπουδές στο Παρίσι, ενώ παράλληλα δίδαξε σε σχολεία της παροικίας. Όταν, λόγω της ιδεολογίας της, της αφαίρεσαν την ελληνική ιθαγένεια, αυτοεξορίστηκε στη Ρουμανία. Συμμετείχε σε διεθνή συνέδρια για τη λογοτεχνία, την ειρήνη, τα δικαιώματα της γυναίκας και του παιδιού. Ασχολήθηκε με την πεζογραφία, το θέατρο, τη λογοτεχνική μετάφραση, το παιδικό βιβλίο. Το έργο της χαρακτηρίζεται από τον έντονο προβληματισμό της για κοινωνική δικαιοσύνη και την εύστοχη ψυχογραφία των ηρώων της. Επέστρεψε στην Αθήνα για να παρευρεθεί στην κηδεία της Γαλάτειας (1962). Το 1966 συνελήφθη και δικάστηκε ως δήθεν εκφωνήτρια του ραδιοφωνικού σταθμού Βουκουρεστίου στα χρόνια του κομμουνισμού, πράγμα που δεν συνέβαινε και γι' αυτό απαλλάχθηκε. Φυσικά της συμπαραστάθηκε στη δίκη όλος ο πνευματικός κόσμος της Αθήνας.

Ο ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Ο Στυλιανός Αλεξίου, γιος του Λευτέρη Αλεξίου και της Αμαλίας Βουρδουμπάκη, γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1921. Πήρε πτυχίο και διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σπουδές στο εξωτερικό: Παρίσι (1952), Χαϊδελβέργη (1961). Αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, μέλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, του Γερμανικού Ινστιτούτου, του Instituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoclassici και επίτιμο μέλος της Εταιρείας Συγγραφέων, ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης, επίτιμος διδάκτορας των

Πανεπιστημίων Αθηνών, Κύπρου και Πάντοβας είναι από τους πλέον σημαντικούς σύγχρονους αρχαιολόγους και φιλόλογους. Το 1993 τιμήθηκε με το Ειδικό Βραβείο Λογοτεχνίας και το 2003 με τον Χρυσό Σταυρό του Τάγματος της Τιμής και με τον Χρυσό Σταυρό της

Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας. Υπήρξε Έφορος Αρχαιοτήτων και διευθυντής του Μουσείου Ηρακλείου από το 1962 έως το 1977. Από το 1977 έως το 1991 edίδαξε στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Σημαντική συμβολή στη νεοελληνική γραμματεία αποτελούν οι φιλολογικές του εκδόσεις και μελέτες για τα έργα της Κρητικής Λογοτεχνίας *Ερωτόκριτος*, *Ερωφίλη*, *Απόκοπος*, *Βοσκοπούλα*, καθώς και η έκδοση και μελέτη του για το ακριτικό έπος *Διγενής Ακρίτας*. Το κείμενο αυτό έχει μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες της Ευρώπης. Σημαντικό επίσης θεωρείται το έργο του για τον Διονύσιο Σολωμό, μια πλήρης έκδοση και μελέτη των ολοκληρωμένων έργων και των πληρέστερων αποσπασμάτων του ποιητή. Ο Στυλιανός Αλεξίου στο βιβλίο του *Η Κρητική Λογοτεχνία και η εποχή της* μελέτησε την ποιητική παραγωγή και την κοινωνία στην Κρήτη του 16ου και του 17ου αιώνα, ενώ το έργο του *Ελληνική Λογοτεχνία, από τον Όμηρο στον 20ο αιώνα* παρουσιάζει την ελληνόγλωσση λογοτεχνική παραγωγή τριάντα αιώνων, από τον Όμηρο έως τα μέσα του 20ου αιώνα. Εξέδωσε επίσης, σε συνεργασία με τη σύζυγό του, την εξαιρετη φιλόλογο Μάρθα Αποσκίτου, τον *Κρητικό Πόλεμο* (1645-69) του Μπουνιαλή.

Στην αρχαιολογική του δραστηριότητα καταγράφονται οι ανακαλύψεις και δημοσιεύσεις των πρωτομινωικών θολωτών τάφων Λεβήνος και των τάφων “ανακτορικών χρόνων” του λιμένα Κνωσού (Κατσαμπά), με εξαιρετα έργα τέχνης. Η Κρήτη του οφείλει την ίδρυση των Μουσείων Αγίου Νικολάου και Χανίων, καθώς και την επέκταση του Μουσείου Ηρακλείου με μια νέα πτέρυγα. Εξέδωσε το βιβλίο *Μινωικός Πολιτισμός*, που κυκλοφορεί και σε γερμανική, γαλλική και αγγλική μετάφραση.

Αριστέα Τ. Πλεύρη